

WIRÁGH ANDRÁS

Korszerűtlen filológia, avagy a tárcanovellától a szövegatlaszig

Cholnoky László publikálási praxisa: *Éjszaka*

„To count words... in the age of media it becomes a primarily and elementary necessity.”

(Kittler)¹

„Önisméltésekbe bocsátkoztál és ezzel megölted magad.”

(Cholnoky Kornél)²

Jelen tanulmány egy textológiai távlatú kutatás – s egyúttal interpretáció – részeredményeivel kívánja megismertetni az olvasót. A kutatás fejleményeinek – többnyire eredeti sorrendben rekonstruáló – kifejtése tehát túlterjed a filológusi munka látszólag száraz, mechanikusnak tűnő folyamatán. E részeredmények remélhetőleg – a kidolgozott, majdan továbbcsiszolandó módszertan tekintetében – nem vezetnek zsákutába az említendő periodikák, illetve az általuk lefedett alkotói korszakok teljes körű vizsgálatát követően sem, hiszen óriási korpuszról van szó. Elképzelhető, a tanulmány megjelenése után bukkannak fel olyan nyomok, amelyek egy-egy következtetés felülbírálatát vonják maguk után, de vállalni kell ezt a kockázatot.

I.

A Cholnoky László-tárcanovellák összegyűjtésére, illetve a szerző szövegalkotó- és publikálási gyakorlatára irányuló figyelmet több dolog ösztönözte. Az ismertebb báty, Cholnoky Viktor szövegeinek felkutatása közben támadt az ötletem, hogy a testvéréhez köthető szövegek listáját is össze kellene állítanom, hiszen ennek birtokában talán még közelebb kerülhetünk a 20. század eleji sajtó látszólag kusza, de a háttérben feltehetőleg érdekes összefüggéseket mutató hálózatához is. A feladat jogosságát a későbbiekben az is megerősítette, hogy – ellentétben Viktor szövegeivel – László több szövege *rengeteg* kisebb időszaki kiadványban bukkant fel, sokszor anonim publikációként, vagy Viktor neve alatt, illetve más címen, vagy az eredetitől eltérő szövegváltozatban.³ Az így talált szövegek alapadatait (a szerzői nevet, a szöveg címét, illetve

a megjelenési helyet és időt, valamint az adott szöveg kezdőmondatát) egy táblázatban kezdtem összegyűjteni. Amikor a tételek száma az ezerhez közelített, úgy gondoltam, ideje véletlenszerű próbákat, szövegellenőrzéseket tennem. Felcáptam a szerző egyetlen „klasszikus” elbeszéléskötetét,⁴ az 1918-as *Bertalan éjszakáját*, és konstataáltam, hogy mindegyik rövidebb szöveg beazonosítható a kezdőmondatok alapján, azaz szövegváltozataik korábról is visszakereshetők, alakulásuk nyomon követhető.⁵ Körülbelül ekkor kerülhetett a kezembe az államszocializmus egyetlen, Cholnoky László válogatott szövegeit tartalmazó kiadása, amelyet Galsai Pongrác szerkesztett. Az utószóban olvastam először a szerző különös, egyedinek tűnő szövegszerkesztési módszeréről, az újságkivágásokat felhasználó gyakorlatról (erről azóta bebizonyosodott, hogy cseppet sem nevezhető unikumnak a korabeli kontextust tekintve).⁶ Végül, a hagyatékközelebbi megismerése nyomán vált egyértelművé számomra, hogy az autográf feljegyzések számos érdekességet tartalmaznak. Ezek további támpontokat adtak a korabeli periodikákban való keresgetéshez, illetve segítettek betömní néhány, a kutatás során már ekkor előálló üres helyet, publikálási vákuumot.

Úgy vélem, hogy az újságkivágásoknak új kontextust adó, ezeket újraapplikáló mozzanat (illetve a valóban zavarba ejtő önplagizálási és újrapublikálási gyakorlat)⁷ ismeretében teljes joggal beszélhetünk gépiesített szövegszerkesztésről, és véleményem szerint az sem indokolatlan, ha – a kellő fenntartásokkal – szövegszerkesztőnek kereszteljük a szerzőt.

A szövegszerkesztés ökonómiáját a gyakori *vágólapozásban* lehet felfedezni: a szövegszerkesztő az általa *kitüntetett*, újrhasználható adategységeket archiválta, majd újból felhasználta.⁸ (A szövegeit tartalmazó újságkivágásokat eltárolta, majd az új szövegváltozat elkészítéséhez ezeket vette alapul.) Ezek a továbbiakban univerzális szövegpanelekként álltak rendelkezésre, amelyek materiális értelemben az íródo szöveg üres helyeit töltötték ki, elleplezve egy másik gyakorlatot, nevezetesen a panelek közötti üres helyek írással való kitöltésének vagy feltöltésének feladatát. A Cholnoky

sajtóbibliográfiája (LAKATOS Éva, *Magyar irodalmi folyóiratok bibliográfiája*, PIM, Budapest, 1972–2000.), nem beszélve Nemeskéri Erika kismonográfiájáról (NEMESKÉRI Erika, *Cholnoky László*, Akadémiai, Budapest, 1989.). A Cholnoky László-kutatás alapjait Nemeskéri teremtette meg: mai napig jól használható kiadványa mellett rendszerezte az írói hagyatékot, majd közreműködött a szerző ezredfordulós szövegkiadásainak sajtó alá rendezésében is.

⁴ Az 1919-es *Oberon és Titánia*, illetve az 1921-es *Mefisztófelesz vendége* mellett egy-egy, az 1926-os *Kísértetekben* három novella is olvasható a címadó regények mellett. A hagyatékából egyébként ismeretes még két, végül megvalósulatlan kötet terve is.

⁵ A vizsgálatban egyelőre nem érintem a kötet három hosszabb szövegét, a *Bertalan éjszakáját*, a *Prikk menyeyi útját*, illetve a *Ritter von Toggenburg utolsó csalódását*. Előbbi kettő a Nyugatban jelent meg a kötet előtt, az utolsó ilyen címen nem ismeretes önálló, korábbi publikációként, a kutatás jelen stádiumában csak egy 1907-es korai szövegváltozatról tudok.

⁶ Vö. GALSÁI Pongrác, *Utószó* = CHOLNOKY László, *Prikk menyeyi útja*, Magvető, Budapest, 1958, 402–403.

⁷ Az ezzel kapcsolatos legfrissebb fejleményekhez lásd HEGEDŰS Réka, *Önidézet és medialitás Cholnoky László prózájában*, It 2015/4., 457–468.

⁸ Mindehhez lásd TÓTH-CZIFRA Júlia, *Kivágás – mentés – beillesztés – mentés másként*, Kalligram 2014/9., 80–85.; illetve korábról, Jókai összefüggésében ZÁKÁNY-TÓTH Péter, „A Jókai-írógép” = *Nemzeti művelődés – egységessülő világ*, főszerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, szerk. VINCZE Ferenc – ZÁKÁNY-TÓTH Péter, Napkút, Budapest, 2010, 478–538.

¹ Friedrich A. KITTLER, *Discourse Networks 1800/1900*, ford. Michael METTEER – Chris CULLENS, Stanford UP, Stanford, 1990, 190.

² Cholnoky László fiának bejegyzése apja jegyzetfüzetében (OSZK Kézirattár Fond 192/1)

³ A gyűjtőmunkához óriási segítséget nyújtott a PIM által digitálisan elérhető Magyar Írók Bibliográfiája (<http://www.pim.hu/object.3c1a08a0-682d-462e-b038-030bb7cb3da4.ivy>), illetve Lakatos Éva

László-szöveg így *ready-made* adategységek applikációból és kvantitatív (helyfeltöltő) írasaktusokból áll.

A Cholnoky László-hagyatékban szerzői kéziratokat, kivágatokat, illetve a két „írásmódot” vegyesen tartalmazó szövegeket is bőven találhatunk. Mivel Cholnoky végül második és harmadik tervezett elbeszéléskötetének anyagát is visszakérte, ezek tömbösített formában, autentikus forrásként prezentálják a korban általánosnak mondható, a szöveg leadása és megjelenése közötti – az olvasást és korrektúrázást, majd a szedést és tördelést felölelő – időt jelentősen lecsökkentő gyakorlatot amellet, hogy számos különálló, kötetbe nem feltétlenül felvett szövegének korrektúrázott kivágatát is megvizsgálhatjuk. Egyértelmű, hogy a megjelent szöveget tartalmazó újságkivágás újbóli felhasználásával az irodalmi termelés összes korabeli résztvevője jól járt: a szerzőnek (szövegszerkesztőnek) nem kellett újraírnia szövegét annak újabb publikálása előtt, sőt a javításokat is könnyebben elvégezhette. A nyomtatott szöveggel a szerkesztő, majd a szedő is könnyebben boldogulhatott (egy elméletileg kompetens és precíz szerző a kivágat hibáinak javításával tulajdonképpen a nyomdai előkészítésben vett részt), így jóval több esély volt arra is, hogy az olvasó egy hibáktól mentes szöveghez jusson. A kivágatokkal való foglalatosságok érdekes körülményekre derít fényt. Például a kézirat és kivágatot is tartalmazó szerzői „kéziratok” vegyes formátuma azzal is magyarázható, hogy a szerző elfeledkezett több példányt is beszerezni a szövegét *egynél több oldalon* megjelentető médiumból, így kénytelen volt dönteni arról, hogy a kétoldalas periodikában megjelent szöveg melyik részét hasznosítsa. Akárhogy is nézzük, a kivágatok felragasztása, korrektúrázása, majd leadása túlmutat a szerzői feladatokon, hiszen az írás-átírás egy már kinyomtatott szövegteret hasznosít újra. Ebből következik, hogy egy szöveg újabb szövegváltozatának legyártásához elég lehetett minimális változtatásokat tenni (ahogy ez majd később látható is lesz), ez a praktikus-gazdaságos mozzanat viszont csak az eltárolt, a szerző számára is könnyen áttekinthető és átalakításra kész kivágat függvényében valósulhatott meg.

Mindez azt jelenti, hogy a Cholnoky-féle szövegszerkesztőt éltető-működtető előfeltétel a lehető legtávolabb helyezhető el a („romantikus”) teremtő képzelőerőhöz kapcsolható extrém mechanizmusoktól, írasaktusoktól. Hiszen az elkészült szövegek szoros textuális kapcsolatban vannak más, már megjelent, vagy potenciálisan megjelenő szövegekkel, ezek materiális kohézióját bontják fel és rendezik újra, azaz az új szöveg újdonságértéke, az ehhez köthető imaginatív procedúra a matézis (a variáció és a kombináció) újszerűségében rejlik. A teremtés valójában bravúros, a (sajtó)közeg kontrollapparátusának „hibáit” is kiaknázó kompiláció. Már leírt betűkapcsolatok helyeződnek át új környezetbe, de az új környezet nem hagyja érintetlenül a szövegpanelt sem. A vágólapról kimásolt, formális értelemben változatlan, de újra- és újra-kontextualizált, ezért új jelentésekkel bővülő információ immanens tulajdonságaira vetülhet fény. A klónozott szövegegységek által felrajzolható intratextuális hálózat gócpontjai pedig dinamikus csomópontokat alkotnak. Ezzel elérkeztünk a szövegatlaszig. Miről is van szó pontosan?

II.

A mai napig körülbelül 1900, Cholnoky Lászlóhoz köthető szöveg megjelenés bizonyított, de a címek és a kezdőmondatok leszűrése után jól látható, hogy jóval kevesebb *egyedi tételről* van szó: a szerző több mint 1900 alkalommal jelentetett meg *x* számú szöveget. Ezt az *aggályos publikációs alapviszonyt* több helyen megerősítik a hagyaték feljegyzései: megtalálhatóak ugyanis a szerző különböző publikációs jegyzékei, amelyek közül a legutóbbiban (ezt 1925 májusában állította össze) az 1915 júniusa és 1925 márciusa között leadott és/vagy megjelent publikációk olvashatóak, amelyek mellett feltüntette, mikor és hol, illetve milyen címen jelentette meg korábban az adott szöveget vagy szövegeket.⁹ (Cholnoky László nem éppen etikus gyakorlata, miután ez több esetben lelepleződött, az 1920-as évektől jelentősen megnehezíthette számára az írásokból származó megélhetést.) Aggályos alapviszonyt sejtet tehát, ha *A* című szövegnek ismeretes *a*, *b*, és *c* szövegváltozata is, és a *b* szövegváltozat előfordul *B* és *C* címen is. Ráadásul még a közlésnek helyet adó időszakos kiadvány sem funkcionálhat az egyszerűség indexeként, hiszen – mint látható lesz – előfordul, hogy az *Aa* és *Bb* szövegeket ugyanabban az újságban olvashatjuk – rövid időtávon belül. Kutatásom ideális végcélja az, hogy számszerűsítsem a következőket:

1) *egyedi tételek száma*: Cholnoky László olyan szövegeinek listája, amelyek a lehető legtávolabbi textuális kapcsolatban állnak egymással, azaz amelyeknek vágólapra másolt részletei *külön-külön* vándoroltak tovább szövegpanelek formájában

2) *szövegpanelek száma*: a Cholnoky-szövegszerkesztő számára rendelkezésre álló adategységek pontos kivonata, elsődleges származási helye, felhasználási gyakorisága

3) *publikálási helyek hierarchiája*: a legtöbb egyedi tételt, illetve a legtöbb lefuttatott szövegszerkesztési tesztet felvonultató időszakos kiadványok sorrendje, illetve az *elosztók* pontos meghatározása

4) *primer szövegek listája*: mivel a vágólapra másolt részlet metonimikus viszonyban áll a forrásszöveggel, a szövegszerkesztés során tulajdonképpen a forrásszöveggel oldódnak be ezzel látszólagos összefüggést nem mutató szövegek, annak nyomait hordozzák tovább, ezért erős szálakkal kötődnek hozzá – ezek a „sűrű” szövegek önmagukon túlmutatva metonimikusan az életmű egy bizonyos részét is megszólítják, illetve újraolvastatják.

Az adatok ideális közege egy szövegatlasz lehet, amely az egy adott időszakos kiadványban megjelent szövegek számát tartalmazza éves eloszlásban, feltüntetve egyúttal az adott naptári évben Cholnoky-szövegeknek helyet adó kiadványok, illetve az adott évet tekintve új szöveghordozónak tekinthető időszakos kiadványok számát. Ennek a szövegatlasznak a kivonatos („nettó”) változataként pedig olyan táblázat hozható létre, amely ugyanezekkel a paraméterekkel az egyedi tételek eloszlását próbálja reprezentálni (külön jelölve az új címváltozatot, az új szövegváltozatot, illetve ennek kombinációit).

⁹ OSZK Kézirattár Fond 192/9. (A lista nem tekinthető *teljesen* megbízhatónak. A címlapon Cholnoky maga is azt írja, a napló „szétszórt adatok” nyomán állt össze. Bár az 1915 előtti adatokat „már nem tudta megszerezni”, néhány tételnél be van jegyezve az 1915 előtti publikáció, illetve ezek adatai. Vélhetően azok, amelyek újságkivágás formájában ekkor még rendelkezésére álltak.)

A szövegatlaszok többek között segíthetnek Cholnoky László pályakezdésének pontosításában, illetve finomíthatnak a testvéri textualitás tényén is. Problémát jelent ugyanakkor, hogy a megfelelő időszaki kiadványok szorosabb vizsgálatához – szemben a korábban említett publikálási napló által lefedett időszakokkal – nincsen kielégítő számú támpontunk az 1900–1915-ös, illetve az 1925–1929-es időszakot illetően. Bár a korábbi időszak feltérképezésében segít egy Cholnoky László összeállított lista a „korai” szövegeinek helyet adó periodikákról, ennek több tétele okoz nehézségeket.¹⁰

Ezúttal részleteiben nem, csak felületesen térek ki a testvérpár szövegeit érintő szoros textuális kapcsolatra, amelynek finomhangolása egy gazdag adathalmazzal bíró szövegatlasz birtokában valósítható meg. Az már az 1990-es évektől ismeretes, hogy a Cholnoky Viktor nevén 1906-ban megjelent *Mozgái Pali, a gyermekhős* című kötet valójában Cholnoky László és Tonelli Sándor szövegeit tartalmazza.¹¹ Azaz, ha az önálló kötetet tekintjük a pályakezdés szimbolikus aktusának, nem a *Bertalan éjszakája*, hanem a *Mozgái Pali* helyezhető erre a szintre. Viktornál az intratextualitás inkább a tudományos és technikai újdonságokra nyitott publicisztika és szépírás vonatkozásában figyelhető meg. Bár ő is gyakorta élt az önplágium lehetőségével, nála ez a gyakorlat a narratívává formált ismeretterjesztésnek, vagy a sorozathős-alkotás poétikájának a kontextusába utalható. Viktornak (Lászlóval szemben) már *nagyon korán* megjelent egy jobbára fordításokat tartalmazó, teljességgel visszhangtalan kötete (*Füstkarikák*, 1895), de Viktor is csak később jelentkezett azzal az első, széles körben méltatott „kanonikus” kötetével, a *Tammúzzal* (1910) amely – László debütáló kötetéhez hasonlóan – kevés új szöveget tartalmazott. Részben a történelmi kontextussal (a magyar sajtó első világháború alatti, majd 1919–1920 utáni újraszerveződéseivel), részben pedig Viktor 1912-es halálával magyarázható, hogy az idősebb Cholnoky kevesebb lapban, de nevesebb lapokban publikált – gyakrabban. Viktor a publikációk mennyiségében és ezek műfaji eloszlásában is sokoldalúbbnak tekinthető Lászlónál, akinek 1906 végéig egyébként különböző neven összesen nyolcvan szövege jelent meg huszonhat lapban. (Érdekességképpen: az ekkorra már némi ismertséggel és korrektori állással is rendelkező Viktornak ebben az időszakban, azaz 1900 áprilisától 1906 végéig közel 450 szövege jelent meg több mint 50 lapban – persze ezek sem egyedi tételek.)

¹⁰ OSZK Kézirattár Fond 192/1. (Eddig például nem találtam olyan 1917–1918 előtti szöveget, amely a Pesti Naplóban jelent volna meg, ahogyan azt sem tudom, pontosan melyik lapot fedi a „Köváry lapja” bejegyzés. A Köváry-Kaffehr Béla által szerkesztett Vasvármegyében és Vasmezei Szemlében eddig nem találtam szöveget. Érdekes, hogy a tételek között szerepel az Agrár-album is, amelynek példányai revíziós hiányként „szerepelnek” az OSZK-ban. Bár a Hazánk folyóiratban olvashatóak a folyóirat által gondozott album éves tartalomjegyzékei, az 1900 és 1905 között megjelent példányokban ez alapján nem jelent meg Cholnoky László-szöveg.) A táblázat még tartalmazza a Fidibuszt és a Múlt és Jövőt, amelyekben 1917-től kezd publikálni, de nem szerepel benne az Új Nemzedék (1918) vagy A Hét (1919) – ezért gondolom, hogy a lista 1917–1918 körül íródhatott.

¹¹ Már Nemeskéri eljátszik az ötlettel, de a szerzőséget 1995-ben tisztázták. Vö. SÁNTA GÁBOR, *Mozgái Pali, a gyermekhős. Cholnoky-könyv. De melyiké?*, ItK 1995/3–4., 392–403. A témához lásd még KELEMEN ZOLTÁN, *Apák és fiúk. Cholnoky Viktor és Cholnoky László prózájának lehetséges kapcsolatairól*, ItK 2009/5., 575–592.

Kettőjük textuális kapcsolata az egymás nevén megjelent saját szövegek ismeretében is megerősíthető, amely persze adódhatott a szedők hibájából is. Viktor *Neuraszténia* című publikációja 1907-ben László nevén jelent meg a Rábavidékben, míg a Lászlótól származó *Rózsaillat* 1910-ben (Bács-Topolyai Hírlap), a *Dombori* 1911-ben (Bácska és Bács-Topolyai Hírlap), a *Zsil Péter esete* 1917-ben (Érdekes Újság), *Az utolsó fejezet* 1923-ban (Az Est), illetve a *Lutter úr* 1925-ben (A Bazár) Viktor nevén. Ezen kívül László számos szövege mutat (a későbbiekben megerősítendő) kapcsolatot Viktor-szövegekkel, de az biztos, hogy a *Hősök, Láthatatlan hőroszok*, illetve *Regényhősök* címen 1906 és 1926 között (legalább) nyolcszor megjelent szöveg (a *Bertalan éjszakájába* a legelső címen került be) Viktor egyik legelső, *Hőscsinálás* című „elméleti írásának” (1893, kötetben 1895) szövegváltozata.¹²

Végül egy utolsó megjegyzés. A most következő kvantitatív spekulációk szinte teljesen mellőzik a kvalitatív helyzetértékelést. Pusztán az a tény, hogy *számolni kell* Cholnoky Lászlóval, nem jelenti azt, hogy szövegeinek megjelenési gyakorisága utólagos felülértékelésre készítené őt. A továbbiakban fővárosi napilapokban és vidéki hetilapokban felbukkanó szövegekről lesz szó, amelyek esetében a tömeges publikáció mozzanatára helyezem a hangsúlyt. Az egyes szövegek kanonikus szituáltsága helyett sokkal fontosabbnak tartom azt, hogy a mikroszinten megfigyelhető szövegszerkesztési aktusok makroszinten az egyes szövegeknek helyet adó periodikák szerkesztési szabályaihoz hasonlíthatók. Mindkét esetben – szigorúan materiális értelemben – a helykitöltés feladatával szembesül az adott autoritás. Azaz nem tartom mérvadónak annak megítélését, hogy a regionális hetilapokban vagy kéthetilapokban megjelenő szövegek vajon a több tízezres példányszámban megjelenő fővárosi elosztó periodikák pozitív értelemben kitüntetett írásaként vagy a korabeli hálózat „selejtes” írásaként kaptak-e helyet az adott kiadványokban. Az esetleges recepció nullpontjaként, mert az olvashatóságot lehetővé tevő aktusként értelmezhető megjelenések pontosabb felgyűjtése természetesen szolgálhat érdekes eredményekkel, de a szövegváltozatok alakulásának mikronarratívái enélkül is megrajzolhatók.

III.

Cholnoky László már első ismert szépprózai szövegében plagizált, igaz, ez nem sorolható az aggályos példák közé (*Ötletek. A hófelhő regéje. Kármán-utánzat*, Magyar Génusz, 1903). A *Bertalan éjszakája* mindegyik szövege utánközlés, némelyikük hosszú és kalandos utat járt be az első publikálás óta. Az *Éjszaka* vélhetően a kötet legkorábbi szövege, 1905 májusában jelent meg a Budapesti Hírlapban. *A cím alapján* 1922-ig összesen további 36 folyóiratközlése ismeretes. Mint kiderült, más címen is megjelent. Egyik címváltozata, az *Amíg sötét van* kétszer, másik címváltozata, *A mindentudó Lipták* egyszer jelent meg, a szöveg pedig összesen négy kezdőmondat-variánsal ismeretes (az eredetihez képest az egyikben az állítmány cserélődött le, a másikban

¹² A kapcsolatot említi HAJDU Péter, *Ellőtt puszkaporok utolsó durranása vidéki lapok tárcairovatában. A Mikszáth-szövegek másod-, harmad- stb. közléseiről = „Nem súlyoz az emberiség!”... Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*, főszerk. JANKOVICS JÓZSEF, MTA ITI, Budapest, 2007, 737–738.

a helyhatározó az alany elé került, a harmadik változat pedig teljesen eltérő felütéssel rendelkezik). A szöveg genezisében az 1907-es év nevezhető kulcsfordulatlaknak, hiszen harmadik címén ez év januárjában jelent meg harmadszor, majd változatlan formában publikálta a Tolnai Világlapja (sőt ezzel debütált a lapban!), de azonos címmel egy módosított szövegváltozat is megjelent huszonkilenc vidéki lapban is. A Tolnai Világlapjában másik címen már 1912-ben újraközölték, végül – hosszú szünet után – 1921-ben és 1922-ben jelent meg.

Nem állítom, hogy a kezdőmondatok minden szöveg esetében ilyen gazdag információteveget szolgáltathatnak, de az *Éjszaka* esetében a sajátos szöösszetétel, a *felhőrongyok* megkönnyítette a dolgom. Éppen ezért volt gyanús, hogy a negyedik szövegváltozat kezdőmondatában („Bent a szobában sötét volt.”) nem szerepel az összetétel. A kutatás hermeneutikai-olvasási stádiumában vált egyértelművé, hogy itt igazából két különböző szövegről van szó! A továbbiakban *Éjszaka1*-nek nevezett szöveg összesen nyolcszor jelent meg, illetve nyolcszor biztosan megjelent:

cím	megjelenési idő	megjelenési hely	variáns
<i>Éjszaka</i>	1905. május 13.	Budapesti Hírlap	1a
<i>Amíg sötét van</i>	1906. augusztus 15.	Szalon Újság	1b (más cím)
<i>A mindentudó Lipták</i>	1907. január 13.	Budapest	1c (más cím)
<i>Éjszaka</i>	1907. február 10.	Tolnai Világlapja	1a
<i>Amíg sötét van</i>	1912. december 1.	Tolnai Világlapja	1b
<i>Éjszaka</i>	1918	<i>Bertalan éjszakája</i>	1d (1a javítása)
<i>Éjszaka</i>	1921. március 31.	Igazság	1e (más kezdőmondat)
<i>Éjszaka</i>	1922. június 4.	Magyar Irredenta	1f (más kezdőmondat)

Míg az *Éjszaka2*-nek 33, kizárólag vidéki megjelenéséről tudunk (1907-ben huszonkilencszer, 1908-ban kétszer, 1909-ben és 1910-ben egyszer jelent meg). Jól látható, hogy a két szöveg publikálástörténete egymásba ágyazódik: a csupán fővárosi lapokban megjelenő *Éjszaka1* „közlésszünetében” (1907. február 11. és 1912. november 30. között) az *Éjszaka2* vidéki lapokban „turnézott” – egyike volt Cholnoky László mutatvány-szövegeinek, amelyek (általában egy-egy fővárosi megjelenés után) 1906 és 1912 között rengeteg – főleg járási szintű – vidéki periodikában láttak napvilágot. További érdekesség, hogy Cholnoky László az *Éjszaka1*-gyel debütált a Budapesti Hírlapban, a Budapestben és a Tolnai Világlapjában is, míg az *Éjszaka2* – egy-két kivételtől eltekintve – a vidéki orgánumok „beugró szövege” volt. A kutatás során eddig nem találtam rá az *Éjszaka2* fővárosi megjelenésére, azaz nem sikerült felfednem az „elosztó” kilétét. Bár az *Éjszaka2* legkorábban 1907. április 11-én jelent meg a Székesfehérvár és Vidékében, eredeti tárcaként feltüntetve, ez a visszás korabeli körülmények között nem sokat jelent. (Ugyanezen a napon a szöveget a nagymihályi Felső-Zemplén is leköszölte.)

Az őseredeti megtalálásáig elméletileg feltételezhető, hogy az *Éjszaka2* – a fővárosi elosztót kikerülve – vidéken jelent meg első alkalommal, ahogyan az is, hogy valójában nem Cholnoky László szövegével állunk szemben. Utóbbira nagyon kevés esélyt látok, míg az előbbi érvet gyengíti az, hogy a korai publikációkat megjelentető orgánu-

mok hagyatékban található listáján alig akad vidéki lap: a felsorolásban csupán két veszprémi lap, illetve a kézdivásárhelyi Székely Újság olvasható. Sokkal valószínűbb, hogy az őseredeti változat még lappang. Az eddigi kutatások alapján két folyóíratra gyanakszom. Egyrészt az Egyetértségre, amelyben 1906 és 1908 között kilenc szövege jelent meg Cholnokynak, de az OSZK archívumából hiányoznak az 1907 első felében megjelent számok. Másrészt a könyvatos Általános Tudósítóra (vagy a szintén Leopold Gyula által szerkesztett Munkatársra), amely tényleges elosztó orgánumként funkcionált, ráadásul az OSZK-ban hozzáférhető két példányból az egyik tartalmazza Cholnoky egy másik mutatvány-szövegét, az *Írisz-virágot*, amely itt jelent meg először.¹³

Az *Éjszaka2*-nek egyelőre nem találtam nyomát a hagyatékban, de az *Éjszaka1* „autográf kézirat” megtalálható ugyanitt a Budapesti Hírlapban megjelent szöveg öt tárcahasájának papírra ragasztott szeletkéjeként (hasábonként egy-egy oldalon).¹⁴ A korrektúra a *Bertalan éjszakájához* készült. A Cholnoky-szövegszerkesztő működése itt nem látványos (nincsenek üres, írással kitöltött helyek a kivágások között). A kivágat csak minimális beavatkozásokat mutat, de részben előrejelzi, hogy a későbbi szövegváltozatokra a szöveg melyik pontjain várható változás.

III/1.

Az *Éjszaka1* főhőse a fiatal Lipták, akinek apja váratlanul meghal. Mivel házon kívül voltak, a fiúnak az éj leple alatt kell visszacsempésznie a holttestet a faluba (és aztán elhítenie a közösséggel, hogy apja otthon, párnák közt halt meg) – a babonás kontextus részint érthető, de a szöveg nem részletezi ezt. A történet elején a fiú és néhány helybeli beszélgetnek a Vág partján, várva a kellő pillanatra, amikor a holttestet hazaszállító tutajt ellökhetik a parttól. A beszélgetés során kerül szóba a babonás vélekedés: a halottak mindent tudnak. Ráadásul az információ a molnártól származik, „akiről az a hír járta, hogy olyant is tud, amit más nem tud”. A fiúnak ez szöveget üt a fejébe, de kiderül, ennek oka az, hogy „bűnös” viszonyt folytatott fiatal mostohaanyjával, Maricával. Ebben a felzaklatott tudatállapotban – immár apja holttestével a tutajon – az ifjú Lipták a folyó víztükrén megcsillanó hold képében Marica arcát véli felfedezni, majd azt gondolja, a nő azért nem mert feljönni a víz alól, mert apja is a közelben tartózkodik. Ezért a holttestet a vízbe löki, és egyedül hajózik tovább a falu felé. A lélektani novella trükkje abban áll, hogy a narráció következetesen a különböző arcok elfehéredésére „fokalizál” – ezek a következetes beíródások ahhoz vezetnek, hogy a hold-arc felbukkanásakor az olvasói és a szereplői nézőpontok azonos szintre helyeződnek, erősítve a bevonódó ráhangolódáson. A zárómondat („A tutaj némán

¹³ Leopold lapjaihoz lásd BUZINKAY Géza, *Kis magyar sajtótörténet*, Haza és Haladás Alapítvány, Budapest, 1993, 79–80.; illetve LAKATOS Éva, *Sajtószolgák – a könyvatosok*, MKSz 2000/4., 464–477.

¹⁴ OSZK Kézirattár Fond 192/21. Javításait és kiemelésait három csoportra lehet osztani. Az „Írta Cholnoky László” piros színnel van kiemelve, ugyanezen színnel olvashatóak az oldalszámok is a lapok jobb felső sarkában. A szövegszerkesztő kék színnel (és alatta láthatóan tintával) húzta át, azaz törölte a visszafelé számolva ötödik bekezdés „szép” szavát, valamint az utolsó három bekezdést. Míg az így utolsó maradt bekezdést tollal kiegészítette – a szöveg („A tutaj némán siklott bele a fe/kete éjszakába.”) lefolyik a kivágásról, így a szövegszerkesztést a nyomtatott változat beragasztása előzte meg.

siklott bele a fekete éjszakába.”) tulajdonképpen egy katasztrófát előlegez meg: a felhők miatt eltakart hold a szöveg keretei között többé nem tükröződik vissza a vízen, így a fiúnak rá kell ébrednie tettének súlyos (többszörösen súlyos) következményeire.

Az első szövegváltozatban az olvasó nem marad kétségek között: a fiatal Lipták virradatkor kiköt Pribón az üres tutajjal, Marica pedig telekürtöli a falut a fiatalember „megbolondulásának” tragikus hírével. A szöveget a tanulság zárja le: „a szerelem még a halál után is galibát csinál”. Bár az *Éjszaka* mindenfajta fantasztikus, kétértelműen elbizonytalanító aspektusa elhal az örület kontextusában, a *javított változat* zárata visszacsempész valamit a sejtelmes, ambivalens aspektusból, hiszen az olvasónak kell befejeznie a történetet. A különböző szövegváltozatok közül az *Éjszaka1c* él még ezzel a lehetőséggel („A tutaj pedig siklott tova némán, közönyösen.”), egyébként a variánsok – néhány apró változtatástól eltekintve – a végső tanulság nyomatékosítása tekintetében térnek el egymástól. A zárlat változtatásai a babonás szál (a „Liptákok” mindentudása) szempontjából adnak meg különböző értelmezési lehetőségeket. A szélsőséges nem-tudás metaforájából, a „fekete éjszakából” kiindulva a *javított változat* (borús hangulata ellenére) még akár azt is előrevetítheti, hogy a történet végül happy enddel zárul, míg az autentikus változat szerint éppen az örület „jelével” válik körvonalazhatóvá a bűn. A debütáló kötet körüli szövegszerkesztés végül a sejtetést tartotta fontosabbnak.

Fentebb bebizonyosodott, hogy – bár az alapvető támpontokat megadja – a szövegek indexálása nem elegendő a különböző variánsok pontos szétszalazásához. Az indexek egyikének, a kezdőmondatnak, az olvasó gyors megnyerésének mutatójaként értelmezhető *felütésnek* a jelölői azonban remek keresőszavakként funkcionálhatnak. A kezdőmondat („Felhőrongyok csúszkáltak a hold előtt, a vidék ezüsthényben úszott, meg fekete éjszakába borult.”) apró változtatásokkal a jelenleg digitálisan is hozzáférhető Cholnoky László-szövegekben is felbukkan.

Felhőrongyok csúszkáltak a hold előtt; a város ezüsthényben úszott, majd újra fekete éjszakába merült.

– olvasható az 1919-es *Piroska* egyik bekezdésében.¹⁵ Az *Éjszaka1* holdvilágos vidéke remek, megvilágító erejű hasonlóságra talált urbánus környezetben is. A posztumusz *Tamás. Egy vergődő lélek történetében* (1929) pedig a következő mondat olvasható:

Felhőrongyok siklottak el a hold előtt; a vidék ezüsthényben fürdött, meg hirtelen újra sötétségbe merült.¹⁶

A *siklottak* szó csak az 1921-es szövegváltozatban olvasható, az egy évvel későbbi változatban a szövegszerkesztő az eredeti igét helyezte vissza. A hagyatékban nincsenek mediális nyomai a vágólapozásnak: a *Piroskának* és a *Tamásnak* sem fogalmazványjaiban,

¹⁵ CHOLNOKY László, *Piroska*, Athenaeum, Budapest, 1919, 36.

¹⁶ CHOLNOKY László, *Tamás. Egy vergődő élet története* = Uő., *Prikk mennyei útja*, 37.

sem tisztázott szövegváltozataiban nem látszanak olyan bejegyzések vagy jelölések, amelyek a részlet újrafelhasználásra utalnának. Ennek hiányában csak azt erősíthetjük meg, hogy egy korai szöveg (vágólapozott kezdőmondata révén) tulajdonképpen egyes kései szövegekből is kiolvasható. A *Piroska* és a *Tamás* metonimikus értelemben újraolvasatják az *Éjszaka1*-et (is), amelyet ezzel két hosszabb lélegzetvételi prózai szöveg elosztójának is nevezhetők.

A szövegváltozatok legjelentősebb változatai a zárlathoz köthetők, de a két utolsó szövegváltozat (az *1e* és *1f*) jelentősnek mondható eltéréseket mutat. A korábbi szövegre átöröklődik a sejtelmes zárlat, de maga a szöveg *jelentősen lerövidül*, illetve – a trianoni csonkítások topográfiai változásait szinkronizálva – a Vág folyónév is kikerül belőle (*Éjszaka1e*). A Cholnoky-féle szövegszerkesztőnek vélhetően a legutolsó ismert szövegváltozat esetén kellett leginkább külső körülményekhez igazodnia. Éppen ezért kétséges, hogy az elméletileg ultima manusként kezelhető változat a Magyar Irredentában való publikálás, illetve az ebből következő újabb változtatásokból adódóan mennyiben tükröz „végső szándékot”, illetve (az intencionalitást zárójelbe téve) mennyiben reprezentálja a szöveg immanens genealógiájának utolsó stádiumát. Ha az utóbbi szempontot tartjuk szem előtt, elmondható, hogy a szöveg tulajdonképpen megfelelt az új kontextus kihívásainak (*Éjszaka1f*).

„A csehek beleharaptak véres fogukkal a régi anyaföldbe” – ez vezet oda, hogy a holttest visszacsempészésének feladata igencsak megnehezül (a korábbi scripthez képest). A szövegben nem szerepel a holttest vízbőlökésének mozzanata, viszont a zárlatban újból az egyértelműsítő jelleg domborodik ki. A szöveg bizonyos értelemben a külső eseményeket próbálja lekövetni. Ez, ha nem is válik a javára, érdekességként jegyezhető fel. Az *Éjszaka1f* viszont semmiképpen nem autentikus variáns: láthatóan képes volt az átalakulásra, de a metamorfózis nyomait politikai-ideológiai aktusok idézték elő. A bűn és a bűnhődés lélekrajzába 1921-re és 1922-re már beleszól a politika: átalakul a szövegtér, illetve a lélektaniséget gerjesztő motivációk (már) máshogyan is interpretálhatók.

III/2.

Az *Éjszaka1* és az *Éjszaka2* *narratívái* között csak felületes átfedések vannak. Az *Éjszaka2* egy gyilkosság története: az ezüstlakodalmukra készülő idős házaspárhoz ismeretlen férfi állít be, aki pénz fejében kosztot és kvártélyt kér. Miután aludni tér, az asszony férje fejére olvassa, hogy szűk környezetükben mindenki nagyobb vagyonnal rendelkezik, és ennek megteremtéséhez szomszédjaik és ismerőseik sem riadtak vissza a gátlástalanságtól és büntől. A nő tulajdonképpen rábeszéli a férfit, hogy megfojtsa a vagyonosnak tűnő vendéget, akinek teletömött pénztárcájából egy fénykép is kihullik, ami az idős asszonyt ábrázolja.

A történet bő két órát fog át, a vendég este tíz óra körül érkezik, a gyilkosság pedig éjfél után történik meg. A holdfény – az *Éjszaka1*-gyel szemben – csekélyebb szerepet játszik, igaz, a szöveg utolsó részében az általa képzett fénycsík, illetve a hold elé úszó felhő mozzanata keretezik az eseményeket. A zárlat két mondata („A hold elé felhő siklott, sötét lett. Dankáék ezüstlakodalma belényúlt az örökös, fekete éjszakába.”)

áll a legszorosabb kapcsolatban az *Éjszaka1* szövegével. Az éjszaka metafora itt viszont a nem-tudás helyett a bűn erős metaforájaként működik, igaz, nem egyértelmű az áldozat és a nő közötti kapcsolat, azaz a lekerekített értelmezéshez szükséges információ tekintetében a tudás hiánya az olvasói oldalon visszaíródik.

Bár (még) nem sikerült rálelnem az *Éjszaka2* „elosztójára” (így a szöveg pontos identitása, autorizációja sem tisztázott), néhány dolog már most megállapítható. A két szöveg nem jelent meg egyszerre, publikálásuk története egymásba ágyazódik. Az *Éjszaka2* tömegesen publikált mutatószöveggé fogható fel. Az *Éjszaka1* egyedi tételként csak az 1905-ös megjelenés okán kerülhet fel a szövegatlaszba, a Budapestben és a Tolnai Világlapjában való debütálások két évvel később nem az ősz-eredeti szöveggel valósultak meg, viszont az utóbbi periodika láthatóan nem fordított túl nagy figyelmet az eredeti tartalomra (mivel az újabb variáns 1912-ben megjelenhetett). Az *Éjszaka1* újraapplikált szövegpanelje a kezdőmondat, amely kisebb változtatásokkal (legalább) két későbbi regényben is megtalálható. Mivel a szöveg bekerült az egyetlen „autentikus” (egy műfajba tartozó szövegeket tartalmazó) válogatáskötetbe is, összességében az életmű jelentős darabjának nevezhető. Az *Éjszaka2* elszigetelt egyedi tételként egyelőre a Székesfehérvár és Vidéke és a Felső-Zemplén jelentőségét növeli az életművön belül. Érdekességként feljegyezhető még, hogy a „gyakorlatnak” (a beugró szöveg státusának) ellentmondva a Balatonvidéken csak 1910-ben jelent meg, névtelenül. Az 1909-ben az Esztergom és Vidékében megjelent változat szerzőjeként pedig Cholnoky Ferenc van feltüntetve. Még további tanulságokkal szolgálhat az a tény, hogy az *Éjszaka2* 1907 áprilisában (tíz napon belül) 19 periodikában, többnyire hetilapokban jelent meg. (A fővárosi megjelenés – ha volt egyáltalán ilyen – 1907 ezt megelőző időszakára tehető.)

Csattanó

Eddig szándékosan elhallgattam egy olyan körülményt, amely – bár egy (vagy több) kérdőjellel szolgál a kutatás eddigi stádiumához, és ha mást nem is – a továbbiakra nézve feloldhat egy zavaró együttlállást. A Csallóközi Lapok 1907. május 1-jei számában *Rémek az éjszakában* címmel olvasható társcanovella Cholnoky László aláírással – ez az egyetlen feltárt szövegváltozat, amelyet *Éjszaka2b*-ként próbálhatunk elhelyezni a korpuszban. A szöveg bizonytalanságokat szüntet meg. Hiszen eddig nem volt egyértelmű, milyen kapcsolatban állt Dankóné az áldozattal. Miért és hogyan kerülhetett be a nőt ábrázoló fénykép az áldozat pénztárcájába? Az *Éjszaka2* összes többi változatától eltérően itt a narráció ebben erősen ráfókuszál a fényképre, és olvashatóvá teszi a képaláírást: „Édes anyám!”. Bár az „eredetiből” is kiderül, hogy Dankó naiv-becsületes hozzáállásából adódóan még a házaspár gyermeke sem szolgálta meg a beléje vezetett bizalmat (nyomtalanul eltűnt), a *Rémek az éjszakában* itt is egy apró kiegészítéssel él: megtudjuk, hogy a fiú nem szívódott fel, hanem tíz éve Amerikába távozott. A teljes történet ismeretében ez a reflexió előkészíti – az így is meglepőnek ható – drámai csavart.

A variánsnak csak egyetlen további megjelenése ismert. A Komáromi Újság 1912. december 25-én ezt a változatot vette át, vélhetően azért, mert a csallóközi térségben öt és fél éve megjelent szöveget autentikus/eredeti írásnak vélte. Egyébként csak találgathatunk, valóban autentikus „kiegészítéssel” van-e dolgunk. Ennek a „teljes változatnak” az ismeretében ugyanakkor egy újabb kapcsolat is megállapítható: amennyiben a korábbi szöveg a találó megfogalmazás nyomán „kudarcos felvidéki Oidipuszparafrazisnak”¹⁷ nevezhető, az utóbbi teljesen kifordítja az antik sémát, hiszen az apa – az anya útmutatásai alapján – végez gyermekével. Metafilológiai értelemben a *Rémek az éjszakában* narratív tapasztalata azt vetítheti előre, hogy – az ismert példákhoz látványosabban – Cholnoky László számos korai szövege megkerülhetetlen, „hatását” utólag is éreztető ősz-szöveggé vehető tekintetbe. Ebből adódóan pedig számolni kell azzal is, hogy Cholnoky László esetében a szövegváltozatok fejlődési ciklusai sem a hagyományos, progresszív értelemben rajzolhatók fel.

¹⁷ KELEMEN, I. m., 585.